

КОЛЕСНИК О. С.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка*

НОМІНАЦІЇ СТИХІЙ У ДЗЕРКАЛІ МІФОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ

Лінгвосеміотичні і лінгвокультурні властивості номінацій стихій мовами європейських етносів аналізуються в ракурсі міфологічно орієнтованого семіозису.

Ключові слова: концепт, номінація, семіозис, міфологічний простір, система.

Лингвосеміотические и лингвокультурные особенности номинаций стихий в языках европейских этносов анализируются в ракурсе мифологически ориентированного семиозиса

Ключевые слова: концепт, номинация, семиозис, мифологическое пространство, система.

Linguo-semiotic and linguo-cultural peculiarities of designation units denoting ELEMENTS in European languages are analysed in the light of myth-oriented semiosis.

Key words: concept, designation, semiosis, mythic space, system.

У мовознавчих розвідках останніх років увага до форм існування лінгвокультурної інформації зумовлює спроби дослідити мовні одиниці на предмет особливостей фіксації ними культурно значущих явищ і характеристик буття [1]. Сучасна лінгвістика оперує поняттям простору, який використовується у дослідженні різноманітних феноменів “омовлення” дійсності з метою вивчення індивідуальних і етно-національних особливостей концептуалізації світу та передачі інформації [2:370–371; 3; 4]. Ми розглядаємо міфологічний простір (МП) як вербально-інформаційний континуум, що охоплює втілені мовними засобами концепти-міфологеми різних рівнів абстракції та узагальнення, об’єднані у міфологічні сценарії. МП є контейнером аксіоматичних інформаційних структур, крізь призму котрих у різні історичні епохи відбувається концептуалізація та категоризація світу. Просторово-орієнтований підхід до явищ мовного і концептуального планів зумовлює **актуальність** інтегративного семіотично-лінгвокультурного дослідження мовних одиниць, що вербалізують базові складники лінгвокультурного хронотопу. Відповідно, **метою** даної роботи окреслення контурів концептуального та номінативного просторів СТИХІЯ та побудова концептуальної моделі входження вербалізованих стихій, інтерпретованих представниками різних лінгвокультур крізь призму національних МП, до семіосфери людства як універсального інформаційного поля планети. **Об’єктом** дослідження є номінативні одиниці на позначення концепту СТИХІЯ. **Предметом** вивчення є

семантичні, етимологічні, лінгвокультурні та лінгвоконцептуальні особливості вказаних знаків. **Матеріалом** дослідження є номінативні одиниці на позначення концепту-міфологеми СТИХІЯ, відібрані методом суцільної вибірки з текстів різних жанрів мовами європейських етносів.

Здійснення мовною особистістю екзистенційно релеватних видів діяльності, успішна навігація в картинах світу і різноманітних інформаційних континуумах залежить від адекватного розуміння природи складників цих феноменів. Йдеться, передовсім, про універсальні моделі енерго-інформаційного обміну. У різноманітних міфологічних традиціях базові конституанти світу визначаються як першооснови, першоеlementи, СТИХІЇ. Мовно-кодове представлення уявлень про стихії у текстах різних жанрів та епох віддзеркалюють специфіку розуміння основ буття людиною. З іншого боку, вони демонструють специфіку людського мислення (відповідно, його потенції та обмеження), при відображенні явищ надсистемного характеру, що традиційно співвідносяться зі змістом САКРАЛЬНОЇ концептосфери.

Окреслимо наше розуміння змісту концепту СТИХІЯ та сутності відповідного референта. Зазвичай, укр., рос. *стихія* виводиться з грец. *stoikheion* [5:III, 761]. З цією ж основою пов'язують англ. *element*, нім. *Element* < д. фр. *element*, < лат. *elementem* “рудимент, основний принцип, матерія у первинній формі” [6]. У свою чергу, *стихію* ми можемо типологічно співвіднести з і. є. основами *steigh-* “крокувати, підноситись” та *st(o)igho-*, *stigh-tā* “шлях”, пор. гот. *steigan*, грец. *στέιχω* “крок”, укр. *стежина*, двн. *stega* “сходинка, східці”, нім. *steigen*, д. ірл. *tiagu* “крок”, англ. *stair* < д. а. *stæger* “сходинка, східці” < герм. **staigri* < і. є. **steigh-* “йти, здійматись”, споріднене з д. англ. *stigan* “йти, здійматись” та *stig* “вузька стежка” [7:1018]. Значення “підноситись, рухатись угору” ми співвідносимо з ознаками “динамічний”, “потокopodobний”, “той, що розвивається”, які характеризують відкриті системи. Пор. також лит. *staiga* “неочікувано”, лит. *staigus* “бурхливий, енергійний” (дещо, що трапляється на шляху, некероване людиною, непідвладне контролю системи певного рівня, тобто, “стихийне” проявляється як “над системне”). Отже, у внутрішній формі мовних знаків на позначення стихії закодовано поняття ШЛЯХ – канал, за яким

енергопотоки певної етіології взаємодіють з суб'єктами відомої нам реальності (рис. 1).

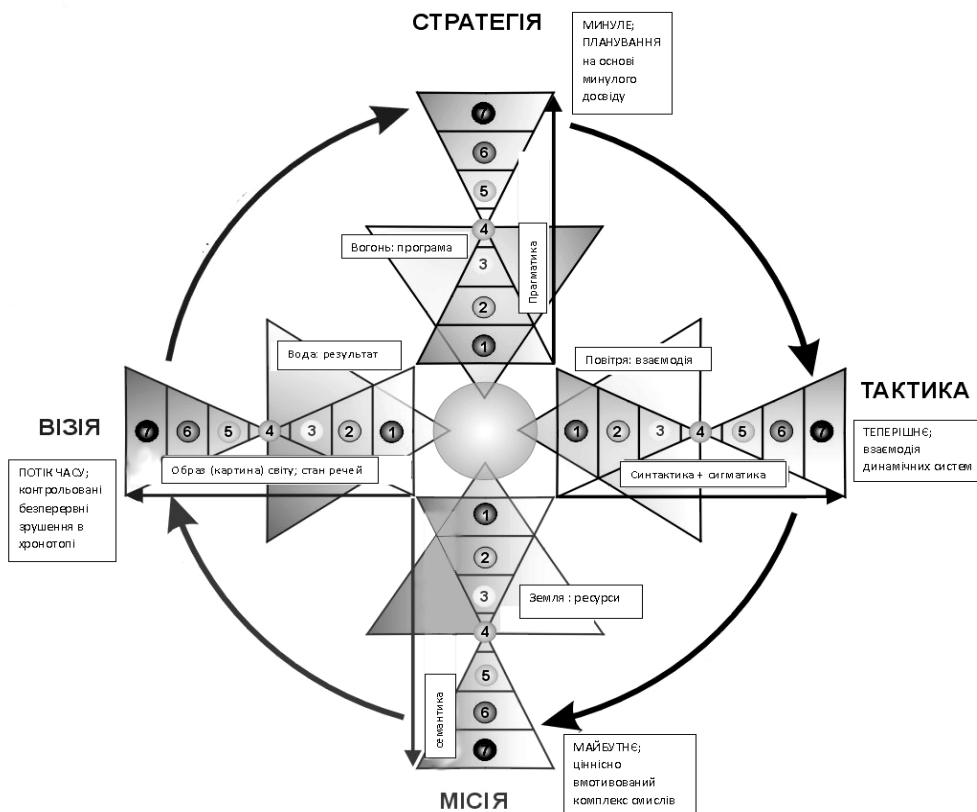

Рис. 1. СТИХІЇ в контексті лінгвосеміотики міфу

З іншого боку, і.е. **steigh-* “втикати, вкладати”, нім. *stecken*, **(s)tei-* “острий”, грец. *στίζειν* “втикати, випалювати”, англ. *sting* “жалити” [7:1015–1016] вказують на потенційно деструктивні потенції СТИХІЇ. Якщо врахувати близькість **steigh-* і *(s)teu-* “штовхати, бити”, пор. гр. *τύχος* “молот”, двн. *duhen* “тиснути, втискувати”, дісл. *styggr* “розлучений”, а також і.е. *(s)teu-g-* > швед. *stuka* “долати”, норв. *stauka* “ранити, шкодити” [7:1032–1033], виявляється, що, у разі входження до інформаційного простору соціуму нової програми, що суперечить попереднім “налаштуванням” його складників, “перепрограмування” відбувається у вигляді суспільних конфліктів, природних катастроф, зрушень у психіці індивіда тощо.

Взаємодія вказаних енергопотоків відбувається у відповідності до універсальних принципів функціонування відкритих систем (у тому числі МП), котрим притаманна просторова конфігурація: ієрархічності, фрактальності та динамічності. Ієрархічність проявляється як гіперо-гіпонімічні відносини (у сенсі реалізації трихотомії “під-система” ::

“система” :: “над-система”) між рівнями МП та їх складниками. Така рівнева взаємодія передбачає мету, яку визначає над-система. Оскільки інструментарій пізнання й інтерпретації світу нижчих рівнів не є адекватним для цілісного осягнення прогнозованого образу світу, сенс буття (мета системних взаємодій, визначена над-системою) у міфі традиційно відноситься до дії “вищих сил” (германський WYRD / Örlög, слов’янська ДОЛЯ, СТИХІЯ), або надзвичайних істот на зразок БОЖЕСТВА. Системою у цих відносинах виявляється неподільна в міфологічному світі тріада природа-індивід-соціум, елементи якої взаємодіють на основі принципу партиципації [2:28] і дотримуються усталених у мовних формах зразків поведінки. Підсистемами є суспільні інститути, артефакти, національна мова, за допомогою котрих реалізуються міфологічні сценарії.

Багатовимірний характер Всесвіту зумовлює нелінійні просторові параметри світів, що входять до нього. Для опису конститuentів МП та їх ситуативних конфігурацій, що відзначаються асиметричністю і динамічністю своєї структури ми використовуємо поняття фрак талу [8:13, 17]. Під фрактальністю ми розуміємо копіювання внутрішньої структури елементів МП на усіх рівнях, що забезпечує цілісність простору, особливий “неопосередкований” інформаційний обмін у ньому, моделювання сценаріїв вищих рівнів за допомогою наявних засобів, насамперед, вербальних, котрі співвідносяться с концептуальними структурами нижчих рівнів .

Фрактальність передбачає поліваріантність розгортання міфологічних сценаріїв. Їх логіка зумовлена внутрішньо-системними взаємодіями та пріоритетами надсистеми (Життя, Природи, СТИХІЙ як енергопотоків, а не виключно антропогенним чинником), а причинно-наслідкові зв’язки з системою й підсистемами є імпліцитними в контексті національних культур. Звідси – персоніфікація стихій, перенесення механізмів взаємодії стихій (з певними відхиленнями і варіаціями) на різні сфери буття підсистем.

Динаміка (рух форм матерії, квантів інформації) є абсолютним проявом невичерпності простору, структури якого, у свою чергу, є відносними / змінними у часі [9:17]. Під принципом динамічності системи ми розуміємо поступ як невпинне оновлення, зміну конфігураційних моделей концептосфер, що становлять картину світу соціуму, визначають тип його культури.

Інтеграція універсально-системних характеристик СТИХІЙ та лінгвосеміотичних особливостей засобів їх репрезентації проявляється у наступних властивостях відкритих систем. **Одиничність** реалізується як холістичність систем МП і мови, компоненти котрих пов'язані відносинами взаємної обумовленості, ієрархічності, інклюзивності, причинно-наслідковості. Ця характеристика проявляється у неподільності аспектів семіозису при вербалізації СТИХІЙ. **Двоїстість** відображає полярну (діалектичну) організацію будь-якої системи. Полярність віддзеркалює різно-векторний характер впливу СТИХІЙ при принципово незмінній природі відповідного енергопотоків (“як згори так і знизу”). Урахування цієї властивості МП (міфу, мови) зумовлює створення моделі репрезентації СТИХІЙ з симетричною опозитарною (1::7, 2::6, 3::5) організацією рівнів: програма над системи :: відповідні ресурси для її реалізації в ієрархічному вимірі; динамічна взаємодія систем :: результат як наслідок цієї взаємодії (у синтагматичному синергетичному вимірі). Відповідно, перша опозиція у лінгвосеміотичному сенсі представлена як прагматика :: семантика, а друга – синтактика + сигматика :: картина світу. Принцип **троїстості** (діада, доповнена елементом-зв'язкою типу “причина :: наслідок < мета”) [8:73], у лінгвістичній перспективі реалізується у вигляді тріади “дезигнат :: денотат < сигніфікат”. Тріада втілює реалізацію причинно-наслідкових зв'язків, або зв'язків, що передбачають енерго-інформаційний обмін або діяльність, у котрій протистояння двох полюсів збалансоване і перетворене на співтворчість. **Четвертий** вимір існування будь-яких систем, котрий зумовлює їх динаміку враховується у сенсі визнання постійної зміни усіх конститuentів систем. Принципи **системності** та **аналогії** (фрактальності) зумовлюють розгляд кожної опоземи як підсистеми, що віддзеркалює структуру всієї системи, тобто, тріади. Семи-вимірність реалізована у моделі як прояв СТИХІЙ на фізичному, емоційному, ментальному, інтегративному (об'ємному), польовому, потоковому (тороїдальному) і континуумному рівнях.

Якісні властивості кожної зі СТИХІЙ відображені у внутрішній формі відповідних номінативних одиниць. ВОГОНЬ (“гарячий, мінливий, рухливий, той що їсть / пече”) визначається як енергетична сутність суб'єкта, програма, що існує до матеріального втілення (ДУШУ) і входить до “первинної” реальності з надсистеми: англ. *fire*, нім. *Feuer*, д. англ. *fyr*, *ниж. сакс. fiiür*, фриз. *fjoer*, < герм. **fuir* < i. е. **perjos* [6]; при цьому і. е.

peu “терти, бити”, тобто ВОГОНЬ як вільна енергія є наслідком тертя або удару; праслов. **ognis* > д.-рус., ст.-слов. *огнь*, укр. *вогонь*, рос. *огонь*, пол. *ogień*, в.-луж. *woheń*, при цьому лат. *ignis* < **egnis* [5:118] пов’язані з **ak-*, **ako-* “їсти” [7:18] та **ak-men-*, **aken-* “вістря” [7:19]. Відповідно до прагматичних інтенцій суб’єкта (програми надсистеми) реалізується ієрархічна опозиція зі змістом концепту ЗЕМЛЯ, що віддзеркалює ресурси, необхідні для виконання програми. Ці ресурси постають у вигляді часток, що є наслідком подрібнення, удару: англ. *earth*. д. англ. *eorðe*, н. *Erde*, двн. *Erda*, нл. *aarde*, д. півн. *ertha*, д. фриз. *erthe*, шв. *jord*, д. ісл. *jorð*, гот. *airþa* < герм. **erþo* < і. є. **ert*; пор. і. є. *er-*, *ar-* “рухатись”, д.інд. *samara* “боротьба” + д. інд. *ṛti-* “удар, напад”, авест. *-ərəti* “енергія” [7:327], а також *ered-* “вологість” як передумова родючості [7:334]. На мовному рівні ця стихія співвідноситься з семантикою мовних знаків, що пропонують прогнозований (майбутній, у сенсі “наближений до прототипу”, сприятливий для системи) образ світу при втіленні у відповідних мовленнєвих конструктах. Енергетичні потоки, представлені стихіями ПОВІТРЯ і ВОДА, становлять горизонтальний (синергетичний) план буття. ПОВІТРЯ як “рухоме, мінливе, переплетення, дихання” відображає багатоаспектну взаємодію систем у теперішньому, спрямовану на виконання програми з використанням наявних ресурсів: англ. *wind*, д. англ. *wind*, < герм. **wendas* < і. є. **went-* < і. є. **we-* “дути”, пор. лат. *ventus*, укр. *віяти*, *вітер*, рос. *веять*, *ветер*. при і. є. *uendh-* “крутити, обертати”: гот. *windjan*, двн. *wenden* д. ісл. *vindr*, де *uendh-*, гіпотетично, є назалізованою формою **widh-* “переплітати, зв’язувати” [7:1148]. У свою чергу, англ. *air* < д. фр. *air*, < лат. *aerem* (ном. *aer*), < гр. *aer* “туман, повітря”, що за ознакою “верх, догори” співвідноситься з н. *Luft*, д. англ. *lyft*, гот. *luftus*, пор. англ. *lift*. < **lup-*, звукоімітація різкого руху [10:365]. В аспекті семіозису ПОВІТРЯ співвідноситься з синтактикою та сигматикою, а на рівні мовлення – з комунікативними тактиками, що сприяють узгодженню взаємодії систем. Сутність стихії ВОДИ, опозитарно до діяльності та взаємодії, є результатом, прогностичним моделюванням станів речей у потоці часо-простору (динамічному сегменті хронотопу [ТУТ / ЗАРАЗ]) на основі траєкторій атракторних моделей, що охоплюють попередній і майбутній досвід лінгвоспільнот (прототипи і можливі відхилення від них): д. а *wæter* < герм. **watar*, from < і. є. **wodor*/**wedor*/**uder-* < і. є. **wed-* “водити, переплітати” (пор. гр. *hydor*, лат. *unda* “хвиля”, гел. *uisge*, англ. *wet*) [7:1116; 10:586].

Отже, різні види матерії та енергії, що транслюються на Землю (систему) та її складники (підсистеми) від космічних об'єктів та їх сполук (надсистеми); на людину (систему) та її організм (підсистеми) від Землі (надсистеми) осмислюються та інтерпретуються “п'ятим елементом” – мовною особистістю як суб'єктом семіозису, творцем лінгвокультур і образів світу. Сутність СТИХІЇ проявляється при її вербалізації, пор. ототожнення стихії та поняття *brahman* (“молитва”, “універсальний принцип”), що характеризують міфологему СВІТОВУ ДЕРЕВО: *ity evam hi āhorddhva-mūlam tripād brahma sākḥā ākāsā-vāyuv-agnyu-udaka-bhṛtyādaya eko' svatthanāmitad brahmaitasyaitat tejo asā ādityah ...* “адже сказано так. Згори (її) корінь – тристопний *brāhman*, (її) гілки – простір, вітер, вогонь, вода, земля та інше. Це *brāhman*, що зветься єдиною смоківницею (*asvatthd*)” [11:153].

У контексті етнонаціональних лінгвокультур європейців номінації стихій реалізують наступні когнітивні моделі. СТИХІЯ – ЕНЕРГІЯ → ДЖЕРЕЛО СИЛИ / КОНФІГУРАТОР ПРОСТОРУ: *Czarodzieje – wyjaśnił Krepp – czerpią swą moc z sił natury, a dokładniej z tak zwanych Czterech Elementów albo Pierwiastków, popularnie nazywanych żywiołami. Powietrze, Woda, Ogień i Ziemia. Każdy z tych żywiołów ma swój własny Wymiar, w żargonie czarowników nazywany Płaszczyzną. Istnieje Płaszczyzna Wody, Płaszczyzna Ognia i tak dalej. Wymiary te, dla nas niedostępne, zamieszkują istoty zwane geniuszami ...* [12:240]; СТИХІЯ – КЕРОВАНА ЕНЕРГІЯ: *Clearing her throat, she wove filaments of saidar into him, Air and Water, Fire and Earth, Spirit. All the elements of Healing, but used now to probe* [13:325], дівчинку, яка викликала грозу, випускала блискавки з долонь [14:312]; СТИХІЯ – ЕНЕРГІЯ → ДЖЕРЕЛО СИЛИ / ОЗНАКА МІФІЧНОЇ ІСТОТИ: *air sgàth Tì-nan-dùl iad, air sgàth Dia-nan-dùl, a Rìgh nan dùl 's nan domhan*, (заради Єства Стихій, заради бога Стихій, О, володарю Стихій та світу) [15:II]; СТИХІЯ – ТРАНСФОРМАЦІЯ: *Играющие заранее оговаривают последовательность смены стихий, предположим, огонь – вода – воздух – земля, и далее на протяжении всей игры каждый обязан вводит в свой текст по одной стихии в любой формулировке: я факелом был в ночи – плюс ряд других воплощений ...* [16:48]; СТИХІЯ – СКЛАДНИК: *that added component that will, by an almost alchemical process, transform these disparate elements* [17:375], *Yes, he's trying to re-create the lost diadem of Ravenclaw. He thinks he's identified most of the main elements now* [18:513]; СТИХІЯ – ПЕРШОЕЛЕМЕНТ →

ЗАКОН: “*Yeah, well, food’s one of the five exceptions to Gamp’s Law of Elemental Transfiguration,*” said Ron to general astonishment [18:578]; СТИХІЯ – ЕНЕРГІЯ: *but any real merchant would be worried at having dyes exposed to the elements* [19:94]; СТИХІЯ – ОСНОВНИЙ: “*Elementary wand safety, nobody bothers about it anymore.*” [20:48], The Ministry is currently publishing guides to elementary home and personal defense [20:845].

Таким чином, СТИХІЯ є енергетичним потоком певної природи (заряду, маси та хвильових параметричних ознак), що формує часо-просторовий континуум, у якому розгортається буття людини, соціуму, планети. СТИХІЇ осмислюються і вербалізуються з опорою на зміст МП і становлять базові параметри відповідних вербальних образів світу. **Перспективним** є інтегративне дослідження номінацій СТИХІЙ у текстах різних жанрів і періодів мовами європейських етносів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. О движении, заблуждении и восхождении / Нина Давидовна Арутюнова // Логический анализ языка. Космос и хаос. – 2003. – С. 73–97. 2. Pellegrino P. Spaces of relevance, times of constancy / P. Pellegrino // Semiotica. – 1998. – Vol. 122, № 3/4. – P. 369–385. 3. Peterson M. A. Space and language / [M. A. Peterson, L. Nadel, P. Bloom, M. F. Garrett] // Language and Space. – 1996. – P. 553–577. 4. Sinha Ch. Language, culture and the embodiment of spatial cognition / Ch. Sinha, K.J. de Lopez // Semiotica. – 2000. – Vol. 132, № 1/2. – P. 17–38. 5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: [в 4-х т.] / М. Фасмер; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – М.: Прогресс, 1964. – 1973. 6. *Etymological Dictionary of Modern English* [Electronic resource] / ed. by D. Harper. – Access mode: <http://www.etymonline.com> 7. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bern: Francke, 1959. – Bd. 1–2. – 1183 S. 8. Колесник О. С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури: [монографія] / О. С. Колесник. – Чернігів: РВВ ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2011. – 312 с. 9. Поляков В. А. Гносеологический релятивизм как метод научного познания / В. А. Поляков. – М.: Новый Центр, 1998. – 64 с. 10. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница: Нова книга, 2010. – Т. 1. – 610 с. 11. Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике / В. Н. Топоров. – М.: Языки славянских культур, 2009. – Т. 3: Индийские и иранские языки, кн. 1. – 376 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. Sapkowski A. Ostatnie życzenie / Andrzej Sapkowski. – Warszawa: SuperNOWA, 1998. – 287 s. 13. Jordan R. Lord of Chaos / Robert Jordan. – L.: Orbit, 2002. – 1040 p. 14. Дяченко М. Мідний Король / Марина Дяченко, Сергій Дяченко. – Харків: Фоліо, 2008. – 476 с. 15. *Deirdire* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dirdire.org.uk 16. Коростелева А. А. Школа в Кармартене [Електронний ресурс] / А. А. Коростелева. – Режим доступу: http://zhurnal.lib.ru/a/anna_a_k/carmarthen.shtml 17. Rowling J. K. Harry Potter and the Half-Blood Prince / J. K. Rowling. – N. Y.: Scholastic, 2006. – 657 p. 18. Rowling J. K. Harry Potter and the Order of the Phoenix / J. K. Rowling. – N. Y.: Scholastic, 2004. – 875 p. 19. Jordan R. The fires of heaven / Robert Jordan. – L.: Orbit, 2000. – 1058 p. 20. Rowling J. K. Harry Potter and the Deathly Hallows / J. K. Rowling. – N. Y.: Scholastic, 2007. – 769 p.